

BILLEGŐ EGYENSÚLYOK A NYUGDÍJRENDSZERBEN

INTERJÚ AUGUSZTINOVICS MÁRIÁVAL

A nyugdíjrendszer tekintetében Magyarország, a világ számos más országához hasonlóan, jelentős kihívások előtt áll. A jelenlegi nyugdíjrendszer gyakran három pillérként említett elemei – a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer, a magánnyugdíj-pénztárak, illetve az önkéntes nyugdíjpénztárak – közül a felosztó-kirovó elven működő társadalombiztosítási nyugdíjrendszer szerepe meghatározó a nyugdíj-kifizetések tekintetében. A felosztó-kirovó szemléletű nyugdíjfinanszírozásban a járulékfizetők által adott időszakban befizetett járulékok képezik az adott időszakban esedékes nyugdíj-kifizetések forrását, így a járulék-befizetések és a nyugdíj-kifizetések egyensúlyát a demográfiai és a foglalkoztatási helyzet egyaránt befolyásolhatja. A magyar nyugdíjrendszer jelenlegi és jövőbeni nehézségeinek megoldási lehetőségeiről néhány kérdésre válaszolva Augusztinovics Mária, a Budapesti Corvinus Egyetem címzetes egyetemi tanára fejt ki véleményét.

Milyenek a nyugdíjrendszer kilátásai a következő néhány évtizedben Magyarországon a rendszerfüggőségi ráta (a száz járulékfizetőre jutó saját jogú nyugdíjasok száma) tekintetében? Elsősorban milyen tényezők befolyásolják ezen rendszerfüggőségi ráta alakulását?

Először is tisztázzuk, hogy csak az időskori függőségi rátákról beszélünk. Van fiatalkori függőség is, hiszen a keresőknek nem csak az idősekről, hanem a felnevelendő, kiképzendő gyermekekről (többek között a gyermeknek már aligha nevezhető egyetemistákról is) gondoskodniuk kell. A kettő összege, a teljes függőségi ráta szinte alig változik, sőt időszakonként még csökken is. Erről azonban nem kérdezt, maradjunk tehát az időskorinál.

Három alapvető tényezővel kell számolnunk. Az első a demográfiai időskori függőségi ráta, a száz keresőkorúra jutó nyugdíjas korúak száma a népességben. A második a keresőkorúak foglalkoztatottsága, a harmadik a „nyugdíjazottság”, vagyis a nyugdíjasok aránya a megfelelő korú népességben. A második és a harmadik együtt térítik el a rendszerfüggőségi rátát a demográfiai rátától. Tekintsük át mindhármat röviden.

Demográfia. Ez a ráta biztosan „romlani” fog – mármintha „romlásnak” tekintjük, hogy az emberek tovább élnek és erre, öntudatlan, akaratlan, de hosszú távon biztosra vehető válaszként kevesebb gyerek születik. (Amikor az átlagos ember legfeljebb 20–40 évig élt, és tíz gyereket kellett szülni ahhoz, hogy legalább kettő megérje ezt a kort, akkor persze „jobb” volt a demográfiai ráta – szeretne valaki oda visszatérni? Pedig nem is olyan régen, mondjuk 200 évvel ezelőtt így volt.) De ne felejtjük: ez a ráta is a keresőkor és a nyugdíjas kor határának kijelölésétől függ, vagyis történelmileg változó.

Ha a mai viszonyokat tekintjük mérvadónak, – nem biztos, hogy helyesen, hiszen ki látja pontosan a jövőt – akkor vegyük 20 évnek a keresőkor alsó határát, (ez

körülbelül a 8 általánost végzettek, érettségizettek és diplomások pályakezdő korának „közepe”), és 62 évnek a nyugdíjas kor alsó határát. Így számítva, Habcsek László előrejelzése szerint a demográfiai időskori függőségi ráta ma 31 százalék körüli, 2050-ben 66 százalék lesz, több mint a kétszerese. Ez ijesztően hangzik, és valóban, erre szokták alapozni a „nyugdíjrendszer összeomlásáról” szóló pánikkeltést.

Csakhogy itt következik a foglalkoztatottság szerepe. A demográfiai ráta nevezőjében ma mintegy 6 millió, 2050-ben már „csak” 4,5 millió keresőkorú ember szerepel. Közben azonban az elmúlt évtizedben 3,9 millió körül ingadozott az összes foglalkoztatott száma és nem mutat hajlandóságot a növekedésre. Bár köztük jócskán vannak 20 évnél fiatalabbak és néhányan 62 évnél idősebbek is, vetítsük számukat csak a keresőkorúakra, és akkor azt látjuk, hogy jelenleg az elvben keresőképes korosztály alig 65 százalékát foglalkoztatja a gazdaság. Miért kellene ennek a rátának változatlanul maradnia? A rendszerváltozás előtt ez a ráta a férfiaknál közelítette a 100 százalékot, a nőknél fokozatosan emelkedett és már az ő esetükben is 90 százalék felé tartott. Igaz, akkor „kapun belüli munkanélküliségről” beszéltünk, arra utalva, hogy alacsony a termelékenység, sokakat feleslegesen alkalmaznak. Mostanra viszont a munkanélküliség a „kapun kívülre” került, ami talán nem rossz, de mértéke európai összehasonlításban is kiemelkedően magas – nem kell feltételeznünk, hogy ez mindig így marad.

Tegyük fel, hogy a keresőkorúak 10 százaléka a távolabbi jövőben sem lesz foglalkoztatható, hiszen mindig lesznek 20 évesnél idősebb egyetemisták, szülés és gyermeknevelés miatt ideiglenesen távollévők, meg tényleges egészség-károsultak, akik valóban nem képesek dolgozni. A foglalkoztatható 90 százalék azonban még 2050-ben is 4 milliót jelent, többet, mint ahányan ma dolgozhatnak! Vagyis nem kell kétségbeesni pusztán a demográfiai adatoktól, a keresőkorúak foglalkoztatottsági rátája a döntő.

Végül a nyugdíjazottságról, ami nagyon szorosan összefügg a foglalkoztatottsággal. A demográfiai ráta számlálójában most kevesebb, mint 1,9 millióan szerepelnek – de 3 millióan részesülnek nyugdíjban, vagy „nyugdíjszerű ellátásban”! Erről a 3 millióról beszélnek, akik felületes szemlélői, vagy avatatlan olvasói a statisztikáknak. Közülük kevesebb, mint 1,7 millió az öregségi nyugdíjas, kevesebb, mint a demográfiai számláló! (Mert 230 ezer öregségi nyugdíjas még nem érte el a törvényes 62 éves korhatárt.) Kereken 800 ezer rokkant nyugdíjasunk van, akik közül már sokan betöltötték az öregségi nyugdíj korhatárát, de eredetileg rokkantként vonultak nyugdíjba. Marad még további 500 ezer ember, aki özvegyi nyugdíjat, árvaellátást, vagy valamiféle „nyugdíjszerű ellátást” kap. Így persze jó magasra szökik és – ha minden így marad, a jövőben tovább nő a rendszerfüggőségi ráta, amelyre a kérdés vonatkozott.

Sokan gondolják, hogy a nyugdíjrendszer túlságosan „bőkezű”, a munkapiacról való visszavonulásra ösztönöz – tehát mi a teendő? Emeljük fel az öregségi korhatárt és szigorítsuk meg a rokkantositást! Mintha mindenki jobban szeretne pecázni, vagy unokázni, mint „rendes” munkát végezni és bért, fizetést keresni. Csak arról szoktak elfelejtkezni, hogy a rendszerváltozás környékén, amikor mintegy 1,5 millió munkahely szűnt meg, a nyugdíjba vonulás menekülő útvonalnak számított mindazok számára, akiknek erre valamilyen lehetőségük volt. Az egymást követő kormányok

pedig nem hogy nem zárták el ezt az útvonalat, hanem még tágra is nyitották a kapukat, mert jobb a sok nyugdíjas, mint a sok (regisztrált vagy tényleges) munkanélküli. Ma is azzal dicsekednek az államapparátust, meg a profitérdekelt cégeket „karcsúsítók”, hogy kevesebben maradnak munka nélkül, mint ahány embert ők elbocsátanak, hiszen nyugdíjba küldenek mindenkit, akit csak lehet. A nyugdíjazottságot tekintve tehát megint csak a foglalkoztatottság kérdésével találkozunk – ma 45–50 éves kor fölött sem könnyű munkát találni, nem hogy 60–65 évesen, ami még jóval egy felemelt nyugdíjkorhatár alatt lenne.

Tény, hogy sokan – nem tudjuk, hányan – „feketén” vagy „szürkén” dolgoznak, azaz bejelentés, járulékfizetés nélkül, vagy a tényleges keresetnél sokkal kevesebbet bejelentve. Ez a rendszerfüggőségi rátának nem csak a nevezőjét, hanem a jövőbeni számlálóját is csökkenti, hiszen így nyugdíjjogosultság sem keletkezik. Ez csak bonyolítja és nehezíti azt a problémát, hogy a jövőben tömegével szorulhatnak ki a nyugdíjrendszerből azok, akik ma nem feketén vagy szürkén dolgoznak, hanem valóban nincs munkájuk.

A nyugdíjrendszer esetében milyen előnyei és hátrányai lehetnek a kiadások mérséklésére vonatkozó változásoknak (például a nyugdíjazáshoz kapcsolódó – mondjuk a nyugdíjkorhatárra vonatkozó – szabályok módosulásának), illetve a bevételek növelésére (például a foglalkoztatottság javítására vonatkozó) intézkedéseknek?

A korhatárt már említettem. A távolabbi jövőben valóban lehetségessé válhat az emelése, de csak akkor lesz értelme, ha a korhatár eléréséig valóban lehet kereső munkát végezni. Ellenkező esetben csak a szociális segélyre szoruló idősebbek számát növelnénk. Minden más, ad hoc ötleten alapuló intézkedés talán pillanatnyilag enyhítheti a pénzügyi helyzetet, de megfontolandó, hogy hosszabb távon milyen következményekkel jár – és ez a megfontolás, sajnos, gyakran elmarad. A foglalkoztatottság terén sem feltétlenül előnyös az idősebb munkavállalók alkalmazását külön ösztönözni, kedvezményekkel jutalmazni, hiszen ezek a kedvezmények részben megint csak kikapukat nyitnak, részben pedig fiatalokat szoríthatnak ki a munkából. A foglalkoztatás általános javítása lenne kívánatos, félek azonban, hogy a piacgazdaság viszonyai között a kormányok ezért keveset tehetnek. Ez nem magyar sajátosság, ez európai probléma.

Paradox módon, a mai korhatárokkal definiált keresőkorú népesség számának kétségkívül bekövetkező csökkenése és emelkedő iskolázottsága nem rontani, hanem javítani fogja a foglalkoztatási rátát és a mai korhatárnál idősebbek munkavállalási esélyeit – ha az európai gazdaság nem marad le ezt meghaladó arányban a nagy, globális versenyben, hanem megtalálja „innovációs tartalékait”.

Milyen jellegű újraelosztás valósulhat meg a jelenlegi nyugdíjrendszer keretein belül Magyarországon, illetve milyen lenne az újraelosztás optimális szintje?

Először is tisztázzuk: kivétel nélkül minden nyugdíjrendszerben van újraelosztás a rövidebb ideig élők kárára, a hosszabb ideig élők javára, ha valódi (tehát halálíg tartó) nyugdíjról és nem meghatározott időtartamra szóló, akárminek nevezett járadékról van szó. Éppen ez a nyugdíjrendszer lényege, alapvető funkciója, nevezetesen a korai halál vagy hosszú élet kockázatának megosztása. Ez még akkor is igaz, ha az

adott rendszer nem deklaráltan biztosítási alapon működik, hiszen akkor is mindenki fizet, aki a forrásokhoz hozzájárul, holott senki nem tudhatja, hogy ő maga meddig fog élni. Különösen igaz ez biztosítási alapú rendszerekben, a magyar nyugdíjrendszer pedig jelenleg ilyen.

Probléma persze, hogy az élettartam nem független nemektől, iskolázottságtól és jövedelmi arányoktól. Köztudott, hogy a nők tovább élnek, mint a férfiak, meg az is, hogy a magasabban képzettek és jobbmódúak tovább élnek, mint a kevésbé iskolázottak és a szegények. (Budapesten a VIII. kerületi és a XII. kerületi férfiak születéskor várható átlagos élettartama között nagyobb a különbség, mint a férfiak és nők országos átlaga között.) Ezért sokan „perverz” újraelosztásról beszélnek, hiszen ha így tekintjük, akkor való igaz, hogy a „szegények” fizetnek a „gazdagok” magasabb és tovább tartó nyugdíjáért. A nemzetközi szakirodalom sokat foglalkozik ezzel a kérdéssel.

Sajnos azonban nem ismerek olyan javaslatot, amely ne szülne még nagyobb igazságtalanságokat, mint ez a „perverzió”. (Magánbiztosítók persze megtehetik, hogy szűrik önkéntes ügyfeleiket, orvosi vizsgálatra küldik őket, vagy például rejtett módon nem büntetik, hanem jutalmazták az állítólag halálos kockázatú dohányzást, már amennyiben nem egészségügyi, hanem nyugdíjbiztosításról van szó – egy kötelező, az egész társadalomra kiterjedő biztosítási rendszerben azonban ezt nem lehet megtenni. Az se lenne nagyon „európai”, ha – mondjuk – jövedelmi decilisek szerint tartoznánk egyik vagy másik nyugdíjbiztosítóhoz és eszerint vándorolnánk közöttük egyik évről a másikra.) Félek, hogy amíg meg nem találja valaki a bölcsek kövét, addig együtt kell élnünk ezzel a „perverzióval” és csak abban reménykedhetünk, hogy előbb-utóbb majd kiegyenlítettebbek lesznek az iskolázottsági és jövedelmi arányok, a kockázat-megosztás majd valóban az egyéni, véletlenszerű élettartam-különbségekre fog korlátozódni.

A magyar – és sok más európai – nyugdíjrendszerben van még egy eredendő újraelosztási tényező, nevezetesen az, hogy az öregségi, a rokkantsági és a hozzátartozói (özvegyi és árvasági) ellátásokat egy és ugyanazon rendszer nyújtja, ugyanabból a járulékból. Ez bonyolult és nehezen feloldható probléma, nem tudnám itt részleteiben tárgyalni. A legtöbb szakértő egyetért abban, hogy ezeket az alrendszerket korrektül el kellene választani egymástól, de a megoldás nem könnyű.

Ha ezeken a szempontokon túltesszük magunkat, akkor pusztán a magyar öregségi munkanyugdíjrendszerben már nem sok újraelosztási tényező van és a hatályos törvények szerint 2013-tól azok is megszűnnek. Egyenes lesz az úgynevezett „skála” és megszűnik a „degresszió”, magyarul minden egyes szolgálati (járulékfizető) évért az 1988-tól átlagosan elért keresetnek ugyanannyi százaléka fog járni nyugdíjként. (Az 1988 megkerülhetetlen technikai határ: korábbról nincsenek hiteles bér adatok. Az idő előrehaladásával azonban az 1988 óta eltelt évek keresete egyre közelebb kerül a teljes életkeresethez.)

Egyetlen kivétel, hogy legalább 20 szolgálati év szükséges az öregségi nyugdíjra való jogosultsághoz, az egyenes skála csak onnan kezdődik. Ez aztán az igazi „perverzió”: akinek életében csak 19 éven át (mondjuk, évente kevesebb, mint fél évig) sikerült járulékot fizetnie, az nem kap érte semmit, az ő befizetett járuléka is a 45 évig dolgozó főosztályvezetők magasabb nyugdíját finanszírozza. Ennek az alsó korlátnak az eltörléséről a hatályos törvény még nem intézkedik – de nem ismerek

senkit, aki azt vallaná, hogy fenn kell tartani. Mindenki úgy gondolja, hogy az „egyes skálának” zérus vagy legfeljebb 5 szolgálati évtől kell kezdődnie, hiszen az igazságosságtól akár el is tekintve, kevés elérhető munkára is az ösztönöz, ha azért is jár valami. (Már ha elhisszük, hogy az emberek 20–40 éves korukban a nyugdíjért dolgoznak.)

Idáig minden rendben van és biztosítással nagyon „korrekt”. Csakhogy. A korábban részletesen tárgyalt alacsony foglalkoztatottság miatt növekvő számú ember szorulna ki a rendszerből, ha fennmaradna a 20 éves alsó korlát, vagy kapna az éhenhaláshoz is kevés nyugdíjat, ha eltörölnénk a korlátot. Megint csak nem ismerek senkit, aki ezt, mint tényt, vitatná. A nagy kérdés az, hogy mit kezdjünk vele?

Alapvető kérdés továbbá, hogy mi a nyugdíjrendszer funkciója. „Fogyasztássimítás” az életpálya mentén (közgazdászoknak ezt nem kell magyarázni), és/vagy a végletes időskori szegénység elhárítása? Van aki szerint csak az egyik, van aki szerint csak a másik, és van, aki szerint mindkettő. Aki szerint csak a fogyasztássimítás a feladat, az azt mondja, a szegénységet bízzuk a szociális védőháló alrendszerére, de ne keverjük bele a nyugdíjrendszerbe. Aki szerint csak a szegénységelhárítás (poverty relief) a feladat, az azt mondja, a fogyasztássimítást bízzuk a felnőtt, felelős állampolgár önkéntes megtakarításaira. Aki szerint mind a kettő, az azt mondja, nem elég – bár kell! – a kötelező munkanyugdíj, (félreértés elkerülése érdekében, mind a TB, mint a mai magánnyugdíjpénztár kifizetése ilyen!), de kell valami más is, például egy adóból finanszírozott, állampolgári-rezidensi jogon járó alapnyugdíj.

Hát ilyesmiken vitázunk mostanában a Nyugdíj és Idősügyi Kerekasztalban. (Vajon az ember egy kerekasztalban, vagy kerekasztalon vitatkozik? Döntsék el a nyelvészek.) Nem ajánlom a honlapunkat, mert elég borzasztó, talán majd nemsokára valami értelmesebb fórumon is tudunk valamit mondani.

Hogyan járulhat hozzá az oktatás (ezen belül a felsőoktatás) a következő években a nyugdíjrendszer bevételi és kiadási oldalának egyensúlyban tartásához?

Szerintem az oktatásnak, ezen belül a felsőoktatásnak nem az a dolga, hogy a nyugdíjrendszer egyensúlyban tartásával foglalkozzék. Ezt bízzuk másra, másokra. Az oktatás csak tegye a saját dolgát. Szerintem az oktatásnak (ami a bölcsődében kezdődik, az óvodában, majd az általános iskolában, a szakoktatásban és a középiskolában folytatódik, végül a felsőoktatásban csúcsonyul ki), az a dolga, hogy a maga szintjén „szocializált”, vagyis az adott szinten kiképzett, munkára és munkában együttműködésre képes embereket képezzen, korszerű tudással és a tudás folyamatos megújítására való készséggel. Mégpedig úgy, hogy az eredmény olyan kevésbé függjön a szülők iskolázottságától és jövedelmétől, amennyire csak lehetséges.

Szerintem ez elég feladat. Nem vagyok főállású oktatója a Corvinusnak, de minden évben tartok egy kurzust. Vannak pozitív és negatív tapasztalataim egyaránt, de ez egy másik beszélgetés tárgya lehetne.

Köszönjük a beszélgetést.

Köszönöm, hogy itt megszólalhattam.